

**ХАРАКТЕРИ ТА МОТИВИ ДРАМИ Г. ХОТКЕВИЧА
«О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»**

Л.П. Будівська

У статті висвітлюється типологія образів драми Г. Хоткевича «О полку Ігоревім».

Історична п'єса Г. Хоткевича «О полку Ігоревім» була видрукована в Харкові 1926 р. В її основу покладено переспів знаменитої пам'ятки XII ст. «Слова о полку Ігоревім». Однак специфічні жанрові атрибути драми зумовили автора ввести певні корективи у своїй п'єсі, зокрема застосувати елементи історичної правди та художнього домислу, масові яскраві сцени, розмаїті тавтології в амебейній композиції, динамічне музичне оформлення, архітектонічні прийоми сну, плачу, видіння тощо.

В історичній п'єсі Г. Хоткевича наявна велика кількість головних та другорядних художніх образів. Однак центральне місце в творі займає величний знаменний образ Руської землі, що хвилював як автора безсмертної пам'ятки XII ст., так і українського драматурга ХХ ст. За цей образ, його свободу і незалежність клали голови кращі сини руського народу, починаючи від Рюриковичів і включаючи Київського князя Святослава, Новгород-Сіверського князя Ігоря тощо. Г. Хоткевич на перший план трактує образ рідної землі як досить складний організм у всій життєвості і регіональній безсмертності. Автор охоплює простори руської землі, ще до того часу (до XII ст.), коли вони включали й Тмутаракань, були вільні, а пізніше захоплені кочівниками-половчанами і жорстоко спустошені ними. Письменник називає спокійну Сулу, могутній Сіверський Донець, старого Слауту, глибокий Дон, стрімку Каялу. Мають місце на сторінках й високі Карпатські гори. Не оминув своєю увагою драматург і міста – Київ, Чернігів, Путивль, Галич, Переяслав, Тмутаракань. Автор, йдучи за безсмертною пам'яткою XII ст., вводить у свою п'єсу переважно опосередковано безмежні території, велику масу різних людей – воїнів, бояр, дружинників, простих ратаїв, торгівців, ремісників.

Допомагають розкрити образ Руської землі також пейзажні картини: суворий степ, по якому їхатимуть повки руських дружин, і риба, і птиця. А яку роль відіграють дивні музичні звуки, що сповіщають князя про майбутню біду.

Допомагають цьому і звіриний рев, і явища природи: «Лисиці в полі брешуть, брешуть на червлені щити, порохи поля покривають, з моря йдуть» [1, с. 28]. Навіть старовинний бог Див попереджає про небезпеку, як і затемнення сонця – символ біди і горя.

Широку просторовість використовує драматург, змальовуючи страшну біду-поразку руських воїнів: «Половецькі повки ідуть, ідуть від Дону, і від моря йдуть з усіх сторін. І обступили руські повки. Кругом поля перегородили...Свистять стріли калені... Гримлять шаблі о шоломи... Тріщать копії харалужні в полі незнаемім, серед землі половецької. Впали стяги Ігореві»[1. с. 28].

Образ Руської землі розкривається за допомогою пейзажних картин, що є теж досить реалістичні масштабні та звукові. Наступила зелена, якась аж непроглядна тьма..., потім тьма починає прояснюватись, десь знову показується сонце..., шум відходить вже далі і далі[1. с. 28]. Отож, природа вболіває, страждає, хвилюється за долю своєї матері Вітчизни. Драматург далі спостерігає далекі моря, туманний Дунай,

дикий безлюдний степ, очерет, вкриті рососою трави, чує співи, посвисти та крики різних диких птахів та звірів. Не менш вагомим фактором у поліфонічному звучанні образу Руської землі є плач Ярославни. Її звернення до вітру, що високо піднімається над містом, бажання зигзицею полинути по Дунаєві, обмочити бобровий рукав в Каялі-ріці, полетіти до Дніпра-Славутича, що пробив кам'яні гори крізь землю половецьку, і дозволив князю Святославу побити повки Кобякові; світле-пресвятеє яснее сонце[1, с. 41]. Несе людям тепло, радість, ласку. Природні сили застерігають Ігоря від необдуманого вчинку, а пізніше, коли князь попадає у полон, допомагають його втечі.

Образ Руської землі поданий у творі широко, розмашисто, епічно з елементами лірики, він є своєрідним стрижнем, що об'єднує в одне ціле експресивні драматургічні колізії. Чого варті образи простих ратаїв, їх дружин і дітей, які стали жертвою необдуманих дій своїх крамольних князів, як вони страждають від поразки князя Ігоря: Кричать тисячі голосів, виють пси, тупочуть ноги, біжать у темі якісь стада, дівчата якісь мечуться перелякано кричучи»[1, с. 28]. Драматург, як і автор «Слова», гуманно ставиться до простолюдинів, жаліє їх, прагне покінчити з міжусобицями на Руській землі. Він дивиться на Русь у часовій перспективі, а не лише у просторовій, і прагне єдиного – добитися миру, злагоди, єднання Руської землі. Цього бажав письменник і у ХХ ст. Для України: волі, свободи, незалежності, за що пізніше й був репресований.

Велике ідейно-тематичне навантаження у творі несе і образ Київського князя Святослава Всеволодовича. Як і в «Слові», так і в п'єсі «О полку Ігоревім» обидва автори вирішили зробити центром єдності Руської землі Київ, у якому князував Святослав Всеволодович. Через те в обох творах князь Святослав зображений як головний прогресивний діяч руської історії ХІІ ст. У п'єсі він змальований мужнім, грізним, величавим поборником єдності Руської землі. Його закони повинні були свято виконуватися іншими князями. Образ Святослава, на думку деяких дослідників, явно ідеалізований. Про це і свідчать певні історичні джерела. Так, на думку Б. Рибаківа, Святослав був досить посередньою постаттю, не дуже виділявся на тлі інших князів широтою ідейно-політичного кругозору, а у військовому та державному плані навіть поступався деяким князям. Він володів лише Києвом, а на все Київське князівство його влада не поширювалася, бо там правив Рюрик. Святослав не завжди рахувався з інтересами Руської землі, як це дано в «Слові» та «О полку Ігоревім». Його діяльність інколи мала вузько феодалний, егоїстичний, корисливий характер.

Тож у п'єсі Г. Хоткевича він є провідним носієм ідеї об'єднання Руської землі: «Стид і сором буде Руській землі браття! Невже не постоїмо за славу і честь оружия руського?.. Чи єсть на рать охота, під рукою наших сущих старої дружини?» [1, с. 61]. Зі слів князів дізнаємося, що Святослав Всеволодович за рік до походу Ігоря добре провчив половців, притоптав яруги й горби, висушив болота, забрав у полон хана Кобяка. Половці боялися князя Святослава. Спокійний, розважливий, цілеспрямований Святослав Всеволодович був найстарший серед руських князів. На час походу тридцятичотирьохрічного князя Ігоря йому виповнилося 60 років. І хоч Ігорю він доводився двоюрідним братом, у п'єсі він звертається до князів як батько і оплакує їх: «О мої синовці Ігорю та Всеволоде! Ваші хоробрі серця в жорстокій харалузї сковані і в буєсти закатені. Рано есте почали, не втримавши юності, землю половецьку мечами цвілити, а собі слави шукати. Аж не в пору почали і тільки ворота отворили в Руську землю. Що ж ви зробили моїй сивій голові?» [1, с. 60]. Отже, у цих словах відчувається життєва зверхність, гіркий докір, ніжне

батьківське почуття. Він докоряє братам за неузгодженість дій з іншими князями, нехтування інтересами рідної землі, шкодує за нещастям, що спіткало їх. Його не радують князівські міжусобиці, що приносять багато лиха, горя Руській землі: «Браття мої, майте в бога любов. Бо ж ми одних батьків діти есмо і як будемо в любові між собою – бог буде в нас і покорить поганих, і будемо мирно жити. Коли ж будемо ненавидно жити, в сварках перебуваючи, - і самі погинемо і загубимо землю отців своїх і дідів своїх, що укріпили вони її трудом своїм великим» [1, с. 64]. Князь Святослав показаний у п'єсі як мудрий державний діяч, великий оратор, палкий патріот і поборник ідеї єдності руських земель в могутню сильну слов'янську державу. І драматург ці думки поділяє.

Серед інших образів-захисників Руської землі найдетальніше змальовано князя Ігоря Святославовича Новгород-Сіверського князя. На думку Д. Лихачова, в образі Ігоря Святославовича підкреслено, що історичні події сильніші, ніж його характер. Його вчинки зумовлені здебільшого помилками епохи, ніж його особистими якостями, хоч така оцінка дана образу князя Ігоря із «Слова, о полку Ігоревім», їх можна цілком віднести й до характеристики образу князя у п'єсі Г. Хоткевича «О полку Ігоревім». Князь Ігор у творі людина звичайна. Це князь середняк зі своїми позитивними та негативними рисами. У нього більше гарних і добрих ознак, ніж поганих. Однак над ним вітають суевір'я та помилки його доби. Тому-то в історичній п'єсі Г. Хоткевича переважає громадянське, історичне над індивідуальним та часовим. Князь Ігор – дитя Своєї епохи, свого часу: він добрий у ставленні до дружини Ярославни, синів, своїх дружинників, хоробрий, мужній, проте безрозсудний, недалекоглядний. Свої егоїстичні, дріб'язкові, меркантильні інтереси він ставить понад усе, навіть вище за честь Вітчизни. Його нерозважливість межує з нестриманістю, що може перейти у нерозсудливість. Він задрить Святославовій насназі та руху – прагне зробити славу, багатство у збройній боротьбі з половцями. Святослав – то що? Не можу терпіти, бути від князя Святослава. «Повернімо, браття, наші хоробрі полки на землю Половецьку за землю Руську. Сідлайте коней туго-на-туго, вуздайте коней кріпко-накріпко, а вип'ємо слави повну чашу!» [1, с. 15]. Заради військової доблесті, слави, честі він готовий віддати життя і не зупиниться перед небезпекою, що загрожує його дружині. Стримано, навіть дещо цинічно, він повідомляє про це своєму військові: «А то не томлення мені на поган раз на рік піти на весні. Бій за боєм, рать за раттю, повк за повком, а не буде життя поганим коло мене і відійдуть, звідки ж й прийшли. Як не бій, то й не користь, як не налад, то й не земля. Того ради не даваймо, браття, мечу нашому спокою, а сулицям дрімання, а твердо поставимо ногу свою на воях половецьких. І будеть нам честь і слава нам будеть до віка віків. І бояни в піснях воспоють і в гуслях продзвенять» [1, с. 12-13].

Зовнішні обставини теж не можуть змінити рішення князя – ні віщування Ярославни, ні затемнення сонця, ні виття та свист і клекотання звірів і птахів не можуть повернути Ігоря назад, і він іде наперекір здоровому глузду, застереженням і віщуванням природи на вірну загибель заради незаплямування своєї воїнської доблесті і честі.

Ігор у п'єсі – добрий полководець, мужній воїн. Він досить вміло керує боєм, і у вирішальний момент сам кидається у шалений вир січі. Князь завертає своїх воїнів назад, щоб допомогти брату Всеволоду:

«Ігор – князь, хочаки вернути ковуів, погнав конем по них, знявши шолом, щоб пізнали його та вернулись. Але не вернувся ніхто, тільки Ольстин з невеликим числом. Ігор, зрозумівши, що задалеко відбіг від людей, почав вертатися на поперек, і – один перестріл не доїхавши повку

свого – облягли його половці тьмою і тут схопили його» [1, с. 54]. Автор співчуває своєму героєві, особливо це очевидно при змалюванні втечі князя з полону. Бажання здобути собі славу, не рахуючись з іншими, призвело до його полону, до смерті мужніх воїнів, до загибелі руського добра на дні Каялі. І хоч у кінці твору Ігоря зустрічають у Києві як героя, автор не приховує свого негативного ставлення до князівських міжусобиць, розбрату, індивідуалістичної обмеженості, їх анархізму, що оберталось для Руської землі великим горем і нещастям.

У п'єсі відсутня зовнішня характеристика князя Ігоря. Проте із його слів, інших дійових осіб, різних деталей можна скласти уявний його портрет. Це фізично сильна, витривала людина з міцною статуєю, струнким натренованим тілом. Він добре співає, є добрим рубакою в бою, сміливим та відважним і дужим... Ігор не боїться смерті і готовий за честь Вітчизни віддати своє життя. Отже, у своїй п'єсі Г. Хоткевич яскраво змальовує як позитивні, так і негативні риси князя, у якого все ж таки переважають кращі риси керманича XII століття.

Близьким до Ігоря по духу, витримці, силі волі, молодечому завзятті є його брат Всеволод (Рильський). Із прямої авторської характеристики він зображується як добрий рубака, героїчна постать, сміливий та відважний: «Ігор зв'язаний бачить свого брата Всеволода, як він кріпко б'ється... Тільки меч один в руці його зостався, і тим мечем просікає собі дорогу... І просить Ігор душі своїй смерті, щоб не бачити погибелі брата свого» [1, с. 54]. Тут є епітет «Буй-тур», що характеризує його велику фізичну силу та воїнську звитягу. Всеволод Рильський наділений величними гіперболічними рисами під час битви на річці Каялі, який навколо себе сів смерть і спустошення, страх серед печенігів: «Всеволод же, мов правий Буй-тур, так бився, що вже й зброї в руці його не стало,- і тут схопили його коло озера... Тут ся брати розлучили... Тут кривавого вина не достали... Тут пир докончачи хоробрі русичі, сватів напоїли й самі полягли» [1, с. 54]. Г. Хоткевич вживає слово «свати» не випадково. Керманич половецьких сил хан Кончак був дійсно сватом Ігоря. П'ятнадцятирічний син князя Ігоря Володимир Путивльський засватав дочку Кончака, а під час невдалого походу батька попав у полон до половців. Там він одружився з Кончаківною і пізніше з дружиною та дітям повернувся на Русь. Про це і йдеться у п'єсі Хоткевича.

Носієм ідей київського князя Святослава Всеволодовича є його воевода Роман Ніздилович. Це художній домисел письменника. Історичні документи цієї постаті не зафіксували. Воевода у творі показаний як хоробрый, мужній воїн, розсудливий военачальник. Маючи великий життєвий і бойовий досвід у боротьбі з половцями, він відмовляє князя Ігоря не йти малими силами на них: «Порожнім словом бавишся, княже. До чого хилиш? Хочеш волость свою погубити і людей? Ех... Ліпше відвержися свого високоумства та не лізь вище носа» [1, с. 13]. Роман Ніздилович є поборником єдності Руської землі та миру, злагоди на ній.

Важливе місце в художньо-архітектонічній тканині п'єси, її ідейному звучанні посідають жіночі образи. Це прислуга княгині Ярославни, дружини, воїнів, перекупки, міщанки. Усі вони втілюють ідею миру, спокою, благополуччя, тихого безхмарного домашнього вогнища. Устами жінок автор висловлює жаль за майбутній невдалий похід князя Ігоря:

- Що сестрички?
- Де біжиш?
- Що чуть в терему?
- Ох-ох-ох. Чує моє серденько, бути лиху.
- А справді, дівоньки, що воно таке? Кілько на повки князь виїздив, а не було туги такої, як днесь.

- Княгиня так уже печалиться. Вона віща.
- Що там віща? Чоловік на брань іде, всякому тоска. А як би тобі? [1, с. 19]. Великий жаль, смуток висловлюють жінки за своїми полеглими воїнами. У їх уста автор вкладає народні голосіння, що яскравіше передають біль розлуки за втратою найдорожчих людей: «Голосить жінка десь у товпі. Ладо ж мое, ладо. Ладо мое, миле... Не пожив еси без печалі на світі сім, не пожив еси в радості... Пощо ж нападсть ми та, по що ми тої муки» [1, с. 54].

Один з найкolorитніших жіночих образів у п'єсі є образ Ярославни. Дружина князя Ігоря Єфросинья була дочкою Ярослава Осмомисла Галицького. Вона народила князю п'ять синів (Володимира, Романа, Олега, Святослава, Ростислава) і дочку.

Образ Ярославни є першим досконалим художнім здобутком у східнослов'янській літературі, змальований у пам'ятці XII ст. У такому ж ключі змальований цей образ у п'єсі Г. Хоткевича. У Ярославни багата внутрішня краса. У неї є краса вірності. Вона віддана не лише своєму чоловікові, але й Вітчизні. Ярослава віща і застерігає Ігоря не йти у похід на половців: «Не вступай!.. Не готові тобі дороги. Глянь на світле сонце, княже, о княже. Дивися, як тьмою від нього всі воїни твої прикриті. То тобі сонце само тьмою путь заступає. То тобі ніч сама стогне, грозою птицю будить, да не йти тобі неготовими дорогами!.. О! Чуєш?» [1, с. 27]. Поразка Ігоря, його рани – це не лише її горе, а всієї землі Руської. У її плачі підкреслюється не тільки краса вірності, а й тривалість цього почуття. Вона сумує за князем – своїм чоловіком, а також і за своїми синами Володимиром і Святославом, за усіма воїнами Ігоря. У звертаннях княгині до явищ і сил природи відчувається біль розлуки, її людяність, щирість, патріотизм. Її горе поділяють також усі руські жінки - страдниці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хоткевич Г. О полку Ігоревім. – Харків. Рух, 1926. – 70 с.
2. Пінчук С. Слово о полку Ігоревім. – К.: Рад.школа, 1990. – 71 с.
3. Рибаків Б. «Слово о полку Ігореве» и его современники. – М.: Наука, 1971. - 87-88 с.
4. Лихачев Д. «Слово о полку Ігореве» и культура его времени. – Л.: Художн. литература. – 1985. – 128-129 с.

Надійшла до редакції 6 червня 2006 р.

ПЕЙЗАЖНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ П'ЄСИ Г. ХОТКЕВИЧА «О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

П.О. Будівський

У статті подаються пейзажні ремінісценції драми Г. Хоткевича «О полку Ігоревім».

Гнат Хоткевич відомий не лише як визначний критик, перекладач, композитор, музикант, але й як талановитий прозаїк, драматург. Із драматургічного доробку відомі п'єси «Лихоліття» (1905), «Довбуш» (1909), драматичні малюнки «Вони» (1909), «На залізниці» (1910) тощо. У 1925 році в Харкові у видавництві «Рух» вийшла друком його історична п'єса на 7 картин «О полку Ігоревім». Це своєрідний переспів знаменитої давньоруської пам'ятки XII століття «Слова о полку Ігоревім». Письменник, поклавши в основу перлину нашої стародавньої літератури та народну поетичну творчість, зумів донести до читача, глядача дух епохи феодалізму на Русі, сильної князівської влади на чолі